

ПРОБЛЕМА СТРУКТУРИ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОЛОГІЇ: ЗДОБУТКИ, ЛАКУНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Здійснений критичний аналіз проблем структури художньої концептуалізації у вітчизняній філологічній науці; виділяються невисвітлені й дискусійні аспекти проблеми й пропонуються шляхи їх розв'язання; накреслено перспективи подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: *текстовий концепт, образ, авторська картина світу, поетика, когнітивна лінгвістика.*

Актуальність вивчення художньої концептосфери зумовлюється розробкою проблематики авторських картин світу як у межах когнітивної лінгвістики, так і суміжних наук із огляду на текстоцентричну парадигму сучасних постструктуралістських мовознавчих студій. Водночас досі не проявленим залишається процес образно-концептуального зіставлення у структурі художнього тексту, дослідження якого проводиться нині з допомогою ряду розпорошених підходів. **Метою** статті є моделювання основних закономірностей лінгво-когнітивного підходу до аналізу художньої концептуалізації, з урахуванням комплексного розгляду ментального й образного текстового семіозису. **Предметом** дослідження виступає художня концептуалізація в єдності ментального та образного знакоутворення, а **об'єктом** дослідження – художній текст як цілісна семіотична форма психомовленнево-мисленневої діяльності, з акцентом на її естетичній прагматичній спрямованості. Слід відзначити, що проблеми естетичного виміру художнього тексту порушувалися в низці філологічних праць, зокрема В. Виноградова, В. Винокура, В. Задорнової, В. Піщальникової, Л. Ебера, Ф. Растьє та інших. Проте досі не з'ясовано закономірності зв'язку образного та концептуального знакоутворення, у розгляді яких полягає **наукова новизна** нашої статті. Цей виклад продовжує виконану нами серію праць із проблем семіозису художнього тексту.

Проблеми художньої концептуалізації набувають останнім часом у філології та суміжних наукових дисциплінах дедалі ширшого висвітлення. Такий факт можна розглядати як наслідок антропоцентричного підходу в постструктуралістській парадигмі міждисциплінарних наукових студій. Адже саме лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи дозволяють окреслити ту низку проблем художнього тексту, до постановки яких могли тільки наблизитися в межах інтегративного лінгвостилістичного підходу (у річищі студій В. Леденьової, В. Піщальникової, І. Тарасової) та лінгвопоетичного підходу з виходом на

естетичний рівень аналізу (у руслі досліджень В. Бурбело, В. Виноградова, В. Задорнової, З. Хованської та ін.). Лінгвокогнітивний аналіз дозволяє вивести проблему конструювання мовнокультурних зв'язків у динамічних процесах знакоутворення на новий рівень аналізу, прогнозований у працях тартусько-московської школи семіотики, а також у дослідженнях інтертекстуальної семантики у французькому постструктуралізмі (школи Ю. Крістєвої та Ф. Растьє). У вітчизняній філології вже наявні перспективні праці з делімітації дефініції, структури, семантики та методики аналізу концептів як мовно-культурної одиниці семіозису (А. Приходько, О. Селіванова). Поодинокі студії художньої концептуалізації (І. Бехти, Л. Белехової, Т. Вільчинської, В. Іващенко, О. Кагановської, В. Ніконової) характеризує широка дискретність аналітики, очевидно, зумовлена багатоманітністю інтерпретаційних підходів і відсутністю єдиного формулювання як структури художнього концепту, так і визначення його особливостей у зіставленні з мовним і культурним концептом. З огляду на ці спостереження, цілком прогнозованою нам здається подальша диверсифікація підходів до аналізу феномену художньої концептуалізації.

Наведемо нижче кілька термінологічних узгалянь, проведених дослідниками художньої концептуалізації. Приміром, художній концепт визначається В. Масловою як «комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів, які виникають на базі художньої асоціативності», при цьому робиться зауваження, що такий концепт «тяжіє до образів», «включає в себе їх», розкриваючи через «емотивні смисли» [6, с. 35]. Виділені дослідницею «емотивні смисли», вочевидь, змішують семантичний, сенсуальний і когнітивний аспекти аналізу. О. Воробйова розглядає художній концепт як «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [3, с. 60]. Така констатація лежить у мейнстрімі сучасних міждисциплінарних підходів, зокрема синергетичного, рецептивно-естетичного та широко-інтертекстуального (в річищі Р. Барта й Н. Кузьміної), але мало прояснює специфіку структури й семантичної наповненості поняття. Тож не викликає застереження твердження О. Воробйової про неспроможність адекватного аналізу художніх концептів шляхом традиційних когнітивних методів аналізу мовних і культурних

концептів (компонентний, етимологічний, фреймовий, тропічний аналіз тощо) з огляду на індивідуальне моделювання автором картини світу, з подальшою кореляцією її з картиною світу реципієнта. Однак такі тези не можуть гарантувати чіткої методики аналізу надто індивідуалізованого семіозису.

Російський філолог І. Тарасова слушно зауважила таку особливість художнього знакоутворення: «індивідуально-авторські психічні утворення сполучаються з одиницями художнього мислення – образами» [12, с. 744]. Попри термінологічну неузгодженість між такими поняттями, як «концепт», «образ» і «художнє мислення», на посилену увагу заслуговує апеляція дослідниці до диференціації понять «ейдос» (як смислової зв'язності елементів мислення) і «логос» (як нормально-логічного переліку окремих ознак) у праці «Філософія імені» О. Лосева [5, с. 118]. Розвиваючи це розрізнення двох типів осягнення процесу концептуалізації, І. Тарасова робить слушний висновок: «якщо надати концепту статусу родового позначення всіх типів ментальних репрезентацій, то концепти з предметним, чуттєвим ядром найбільше відповідають стійкому уявленню про властивості образу (ейдосу), концепти ж абстрактних номінацій (гештальти) набувають ознак логосу» [12, с. 744]. Водночас дослідниця посилається на «Когнітивну психологію» Р. Солсо, в якій запозичує ідею про те, що «інформація кодується образно на одному рівні обробки, тоді як на іншому, імовірно, більш глибинному, кодується концептуально» [12, с. 744]. Подальший виклад ідей щодо неможливості перекодування образної семантики концептуальним шляхом, наявний у викладах Г. Гачева, М. Гея і В. Переверзева, приводить І. Тарасову до висновку, що термін концепт слід розглядати епістемологічно як «методологічний конструкт» і навіть до заклику до «деактуалізації методології концептуального аналізу в лінгвістиці» [12, с. 745]. Принципово не погоджуючись із останнім твердженням дослідниці, вважаємо перспективним розкрити деякі слушні висновки, висловлені нею. Передусім відзначимо, що у «Філософії імені» О. Лосева наявне ще й таке спостереження: «Логос реальний [...] як інструмент [...] реальність логічного є реальністю застосування логічного, тоді як реальність ейдосу є безпосереднім проявом сутності взагалі» [5, с. 121]. Таке розрізнення лосєвського ейдосу та логосу, на нашу думку, правомірно розглядати як наявність у структурі художнього тексту двох рівнів аналізу: образно-тематичного (рівня узагальненого метаобразного знакоутворення, що слушно зауважила й досліджувала О. Кагановська в аналізі ідеї твору як вищого ступеня ієрархії метаобразів) та когнітивного (як

концептуальної організації такого метаобразного семіозису чи як пошуку зв'язків між ключовими концептами, що продемонстровано в аналізі поетики В. Шекспіра у В. Ніконової).

На такій дихотомії аналізу естетичного рівня художнього твору наголошує В. Піщальникова, зазначаючи, що авторська «естетична емоція» [8, с. 21] реалізується в елементах мовної форми, а саме набуває акцентуації у смислових домінантах глибинних семантичних повторів (передусім шляхом створення авторської метафоричної образної системи) та опозиціях як вербалізаторах авторських концептів. Тезу про неможливість дослідження художнього знакоутворення з позицій когнітивної лінгвістики доцільно обґрунтувати твердженням, що підсилення асоціативних мовних зв'язків відбувається в тексті шляхом континуальності смислового процесу в образних вербалізованих структурах (символи, поетичні формули, стилістичні тропи тощо), які організуються в ширші семантичні простори згідно з нуклеарно-польовою структурою концепту. Поряд із тим, не викликає заперечень визначення ідіюстилю В. Піщальновою, який тлумачиться як «система логіко-семантичних способів репрезентації домінантних особистісних смислів автора художнього тексту, об'єктивована в естетичній мовленнєвій діяльності, яка передбачає індивідуальну трансформацію мовних виражень» [9, с. 49]. Додаткової перевірки вимагає гіпотеза про функціонування стилю художньої течії як інваріанта логіко-семантичних способів репрезентації домінантних особистісних смислів у творчості різних письменників.

Чіткіше окреслити явище художнього концепту дозволяють дослідження діахронічної динаміки образних структур художнього тексту. Причому, Л. Белехова виділяє наявність в американській поезії архетипних, стереотипних, ідіотипних та кенотипних образів. При цьому наголошується, що «зі становленням міфопоетичної свідомості архетипи трансформуються у поетичні образи» [1, с. 298], імпліковані культурним контекстом доби, що веде до стереотипізації низки авторських образів, поряд із наявністю типових авторських образів (ідіотипів) і унікальних кенотипів. Таким чином, дослідниця обґрунтовує побутування в художньому тексті архетипових схем із нашаруванням історичної семантики, продовжуючи тим самим лінію юнґіанського психоаналізу з акцентом на архетипових концепціях М. Еліаде та Н. Фрая. Натомість наше дослідження міфопоетичної картини світу в ранній драматургії М. Метерлінка [13] засвідчило приращення у художньому тексті різних рівнів архаїчної семантики, що ставить під сумнів зведення архетипів до структур, що семантично імплікують

ся виключно в синхронічному розрізі. Проте сам факт проведення діахронічного дослідження художніх концептів заслуговує на високу оцінку.

Подальша розробка діахронічної когнітивної поетики представлена в річищі лінгвоміфопоетичного підходу. Так, Н. Слухай обстоює думку про наявність у мовній картині світу реальної, а також міфопоетичної й етноміфопоетичної картин світу. При цьому саме до останньої відносить дослідниця й «авторську образну мовленнєву картину світу» [10, с. 23]. Не заперечуючи супроти наявності в структурі авторської картини світу нуклеарних міфопоетичних структур і навіть міфопоетично маркованих концептуальних дієсхем, важко погодитися із цілковитим ототожненням авторської та міфопоетичної й етноміфопоетичної картин світу, як, до речі, і з ототожненням міфу етносу та міфу загалом. Адже і перший, і другий можна розглядати як діахронічні утворення, які проектується в авторському семіозисі шляхом вибіркової (нехай і несвідомої) комбінаторики своїх структур. Т. Вільчинська слушно уникає такого ототожнення між етноміфопоетичною картиною світу та виділеною нею «сакральною картиною світу», що «у вербалізованій формі репрезентує інтерпретацію письменником навколишнього світу і себе в цьому світі, засвідчує поєднання народно-поетичної стихії й індивідуально-авторських пошуків, що ґрунтуються на особливостях концептуальної і загальномовної картини світу» [2, с. 26]. Отже, для лінгвоміфопоетичного підходу характерним постає твердження про наявність у структурі художнього концепту нуклеарних міфопоетичних елементів (архетипів, міфологем, етноміфологем), які набувають авторської семантизації у вербалізованих формах, але крізь призму особливостей індивідуального авторського когнітивного процесу. Відзначаючи глибше проникнення у структуру архетипових схем знакоутворення, маємо констатувати, що, на жаль, навіть у цих дослідженнях не простежується чіткого розмежування між міфопоетичним, індивідуально-образним та індивідуально-концептуальним початками в художньому тексті, що дозволило б чіткіше окреслити структуру художнього концепту.

Критичний аналіз наявних досліджень структури художнього концепту дозволяє окреслити поряд із певними здобутками коло нерозв'язаних проблем, а також перспективи дослідження авторської картини світу письменників. Безперечною перевагою студій художньої концептології вважаємо принциповий вихід за межі аналізу внутрішньотекстових структур, який проводився у структурній лінгвістиці, лінгвостилістиці та лінгвопоетиці, на ширші рівні текстового знакоутворення (образно-тематичний та концеп-

туальний). Це уможливить з'ясування природи, структури та властивостей естетичного рівня художнього тексту. Таке дослідження, на наше переконання, можливе, з позицій широкого міждисциплінарного підходу до аналізу культурно-історичного контексту аналізованого текстового матеріалу. Адже продукований скриптором художній текст постає продуктом не лише індивідуально-авторської картини світу, а й включений у ширші процеси знакоутворення в інтермедіальній взаємодії як монада художнього текстотворення (в міфопоетичному, психофізіологічному, філософсько-естетичному та інших кодах). Суттєвою лакуною в дослідженнях художньої концептуалізації вважаємо нечітке визначення зв'язків між образним та когнітивним семіозисом і, як наслідок, – однобічний розгляд авторської картини світу або як ідейно-тематичної структури, або як ментального простору, без урахування особливостей образотворення. Водночас висновки студій когнітивної поетики в діахронічному зрізі переконливо доводять функціонування в художньому тексті міфопоетично маркованих ядерних структур, довкола яких за польовим принципом відбувається природження індивідуальних авторських образів. При цьому лінгвокогнітивний аналіз дозволяє висвітлити особливості структурно-системної організації образно-тематичного рівня художнього тексту. Саме тому інтегрований підхід до образно-когнітивного аналізу видається найбільш перспективним.

Насамкінець зауважимо, що в наявній науковій парадигмі постулюється опозиція образного та концептуального начал у художньому знакоутворенні. Подолання цієї опозиції для інтегрованого, широкого образно-когнітивного філологічного аналізу художнього тексту здається нам можливим тільки шляхом ретельного дослідження особливостей структури та семантики образних і концептуальних структур у діахронічній перспективі, передусім у річищі філософії мови і, зокрема, діахронічному лінгво-естетичному аналізі, який може постати новим перспективним напрямком у когнітивній філологічній науці – історичній художній концептології.

Література

1. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект / Лариса Іванівна Белехова. – К.: Айлант, 2002. – 368 с.
2. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. / Тетяна Пилипівна Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
3. Воробйова О. П. Концептологія в Україні / О. П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філоло-

- гія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
4. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / Олена Марківна Кагановська. – К.: ВЦ КНЛУ, 2002. – 292 с.
  5. Лосев А. Ф. Из ранних произведений / Алексей Федорович Лосев. – М.: Правда 1990. – 656 с.
  6. Маслова В.А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Флинта, 2004. – 256 с.
  7. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу у поезії Шекспіра / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2008. – 364 с.
  8. Пищальникова В.А. Концептуальный анализ художественного текста / Вера Анатольевна Пищальникова. – Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1991. – 88 с.
  9. Пищальникова В.А. Проблема идиостиля: психолингвистический аспект / Вера Анатольевна Пищальникова. – Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1992. – 74 с.
  10. Слухай (Молотаева) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосомиотический аспект): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01, 10.02.02. / Слухай (Молотаева) Наталья Витальевна. – К., 1996. – 466 с.
  11. Солсо Р. Когнитивная психология / Роберт Солсо. – СПб.: Питер, 2006. – 589 с.
  12. Тарасова И. А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения / И. А. Тарасова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С. 742–745.
  13. Чистяк Д. О. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту / Дмитро Олександрович Чистяк. – К.: Журнал «Радуга», 2015. – 138 с.

Осуществлен критический анализ проблем структуры художественной концептуализации в отечественной филологической науке; выделяются неосвещенные и дискуссионные аспекты проблемы; предлагаются пути их решения и перспективы дальнейшего научного поиска.

Ключевые слова: *текстовый концепт, образ, авторская картина мира, поэтика, когнитивная лингвистика.*

The article is devoted to the critical study of problems of the structure of literary concept in the Ukrainian linguistic studies. Different unresolved and discussed aspects of these problems are delimited, some solutions are proposed and some perspectives of research are formulated.

Key words: *textual concept, poetics, symbol, author's worldview, conceptual linguistics.*